

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

Trädgården vid von Echstedtska gården

En trädgårdshistorisk undersökning med åtgärdsförslag

Malin Lundquist

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen
med huvudområdet kulturvård med inriktning mot
trädgårdens hantverk 2020, 180 hp
Grundnivå

Trädgården vid von Echstedtska gården
En trädgårdshistorisk undersökning med åtgärdsförslag

Malin Lundquist

Handledare: Helena Kåks

Kandidatuppsats, 15 hp

Trädgårdens och Landskapsvårdens hantverk, inriktning Trädgårdens hantverk

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Institutionen för kulturvård

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
Box 77, SE-542 21 Mariestad, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 786 47 00
conservation@conservation.gu.se

Bachelor of Science in Conservation, with major in Garden and Landscape Crafts, 180 hec

By: Malin Lundquist

Mentor: Helena Kåks

Titel in original language: Trädgården vid von Echstedtska gården. En trädgårdshistorisk undersökning med åtgärdsförslag

Language of text: Swedish

Number of pages: 38

Keywords: Historical gardens, garden conservation, preservation, authenticity, cultural-historical value

The garden at von Echstedtska gården

A historical overview and proposal to restore a historical garden

The present essay is a study of *von Echstedtska gården*, a cultural-historical environment located in the Kila parish, in western Värmland. The manor is owned by Värmland's museum and is a well-preserved and typical 18th-century manor. Here, among other things, there is a gene bank for 25 varieties of apples from Värmland, a herbarium and time-typical structures such as a parterre with stone wall and associated stairs, as well as a long alley leading up to the courtyard entrance. It is a unique place in Värmland and a popular tourist destination in the summertime.

The purpose of the work was to investigate how a culturally valuable garden has changed over time and what values remain, and to devise an action plan for the back of the garden.

The study is based partly on literature- and archive studies, partly on field inventories, and partly on an interview that, together with cultural-historical and biological values found on the site, has resulted in an action plan.

The work's literature study aims to put *von Echstedtska gården* in a historical context and has its starting point in the formulated questions. The focus has been on literature about the garden, also archives have been studied, as well as literature on 18th-century gardens and parks. An interview was conducted to establish a connection between the literary study with real life experiences from the manor. The purpose of the field inventory was to supplement the historical material of the literary study with facts about what the garden looks like today. The cultural-historical evaluation that was made clarified the activities that have been going on in the garden at von Echstedtska for generations. An inventory of the biological cultural heritage was made at the site to identify the vegetation and estimate its value. The proposed action has been designed to create a dynamic and vibrant cultural-historical environment, where the visitor plays an equally important role as the garden itself.

The garden's structure and origins have been maintained through times of decay – in many ways thanks to a solid original build by a knowledgeable gardener, but also thanks to the stylistic ideals during the Baroque period and the garden's role as a status marker in the 18th century. It is mainly the built elements and the old trees that reflect the age of the garden and contribute in creating the experience of a historical place where authenticity is evident. The garden also demonstrates great cultural-historical and biological values with obvious interaction between the two.

Förord

Det var under utbildningens andra år som mitt intresse för kulturhistoriska parker och trädgårdar blev alltmer påtagligt och när det var dags att välja ämne till examensarbetet, var det självklart att det skulle handla om en kulturhistorisk miljö, gärna i mina hemtrakter. Valet föll på von Echstedtska gården i Kila socken, i västra Värmland. Att ta sig an en kulturhistorisk miljö som den von Echstedtska trädgården har varit ett otroligt lärorikt och spännande arbete och jag har många att tacka för att nu vara i hamn.

Först och främst vill jag tacka min handledare Helena Kåks för värdefull feedback och kloka råd under arbetets gång. Ett stort tack går också till Monica Björklund på Värmlands museum som bistått mig med material och information om gården, samt Käthy Nilsson som gett svar på alla mina frågor och på så vis kunnat fylla luckor i min undersökning. Slutligen ett varmt tack till min familj för allt stöd längs vägen.

Malin Lundquist, mars 2020

Innehållsförteckning

1. Inledning	11
1.1. Bakgrund	11
1.2. Syfte och frågeställningar	11
1.3. Avgränsning	11
1.4. Metod och material	12
1.5. Kunskapsläge	13
1.6. Begreppsprecisering och teoretisk referensram	16
2. Undersökning	18
2.1. Hur har trädgården förändrats över tid?	18
2.2. Von Echstedtska gården och tidens herrgårdsideal	18
2.2.1. Influenser från Europa	18
2.2.2. Ägarna	18
2.2.3. Trädgården	19
2.2.4. Slutsatser om von Echstedtska gården och tidens herrgårdsideal	19
2.3. Trädgårdsmästaren på von Echstedtska gården	20
2.3.1. Från far till son	21
2.3.2. Tyst kunskap	21
2.3.3. Vilken roll har trädgårdsmästaren spelat för den von Echstedtska trädgårdens förändring över tid?	21
2.4. Restaureringsprojekt på gården under 1900-talet och framåt	22
2.4.1. Restaurering och rekonstruktion 1955-1957	22
2.4.2. Ansökan om rekonstruktion 1992	23
2.4.3. Projekt Blomsteräng 1994	23
2.4.4. Utkast till projektplan för trädgården vid von Echstedtska gården 2016	23
2.4.5. Sammanfattning av restaureringsprojekten	23
2.5. Trädgården idag	24
2.5.1. Nuläge	24
2.5.2. Summering av vad som finns i trädgården idag	25
2.6. Hur har trädgården förändrats över tid?	25
2.7. Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?	26
2.8. Kulturhistorisk värdering	26
2.9. Biologiskt kulturarv	27
2.10. Sammanfattning av kulturhistoriska och biologiska värden	28
2.11. Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut?	28
2.11.1. Utgångspunkter för åtgärdsförslaget	28
2.11.2. Åtgärdsförslag	29
3. Diskussion	31
3.1. Metoddiskussion	31
3.2. Resultatdiskussion	31
3.3. Reflektioner i samband med undersökningen	31
3.3.1. Hur har trädgården förändrats över tid?	32
3.3.2. Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?	32
3.3.3. Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut?	32
3.4. Förslag till vidare forskning	33

4. Sammanfattning	34
Referenser	35
Tryckta källor	35
Elektroniska källor	36
Muntliga källor	37
Arkivmaterial	37
Figurförteckning	37

1. Inledning

1.1. Bakgrund

Min önskan med examensarbetet var att undersöka en kulturhistorisk miljö, vilket gjorde att valet föll på von Echstedtska gården i Kila socken, i västra Värmland. Gården är en av Värmlands museums så kallade utgårdar, som sedan 1939 legat under museets ansvar (Cederlund 1995). Det är en vacker och välbevarad 1700-talsgård där barockens symmetriska linjer och elegans blandas med den kurviga rokokon. Till gården hör en stor trädgård med en genbank för 25 värmländska äppelsorter, en örtagård och tidstypiska strukturer som stenmurar och alléer (Nilsson, Hallén, Sjöqvist, Jansson & Collvin 2018). Det är en unik plats i Värmland och därför ett populärt besöksmål sommartid med guidevisningar, kaféverksamhet och en äppeldag med sortbestämning och provsmakning (Värmlands museum 2020).

Vissa delar av trädgården behöver åtgärdas, då den på vissa ställen förvildats på grund av otillräcklig skötsel. Museets avsikt är att det görs med hänsyn till platsens kulturhistoriska värden, men tanken är också att en restaurering ska utveckla von Echstedtska gården till ytterligare, där historien är tydlig men där det finns liv och rörelse som tecken på en dynamisk miljö i varje del av trädgården.

Likt det kulturhistoriska värdet, är det biologiska kulturarvet viktigt. Miljöerna i slotts- och herrgårdspark kan tack vare sin växtlighet berätta inte bara en, utan flera historier om gångna tider och intresserar idag en bredare publik än enbart konstvetare (Tandre 2014). Bevarandet av äldre kulturväxter har även fått en praktisk betydelse, då den varierade växtligheten skapar en gynnsam miljö för fåglar, fjärilar och bin, där annars monokulturer tränger ut biologisk mångfald (Flinck 2013).

Jag vill genom mitt arbete uppmärksamma den viktiga roll som kulturhistoriska miljöer spelar i dagens samhälle – främst som kulturarv, sett både utifrån historiskt och biologiskt perspektiv, men även som uppskattade besöksmål för allmänheten.

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med arbetet är att undersöka hur den kulturhistoriskt värdefulla trädgården vid von Echstedtska gården har förändrats över tid och vilka värden som finns kvar, samt att utforma ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida, som Värmlands museum önskar restaurera.

I min undersökning kommer jag utgå från följande frågeställningar:

- * Hur har trädgården förändrats över tid?
- * Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?
- * Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut, som tar hänsyn till trädgården, till de kulturhistoriska och biologiska värdena och till besökaren?

1.3. Avgränsning

Historiken och den kulturhistoriska värderingen inbegriper hela trädgården, men däremot kommer åtgärdsförslaget enbart att gälla den del av trädgården, som ligger bakom mangårdsbyggnaden – baksidan, som museet önskar restaurera.

1.4. Metod och material

Undersökningen bygger på flera olika vetenskapliga metoder. För att kartlägga trädgårdens historia och sätta in von Echstedtska gården i ett större historiskt sammanhang har en litteraturstudie, en fältinventering och en intervju genomförts. För att identifiera kulturhistoriska värden i trädgården har jag använt en mall för sådana värderingar, som justerats till att gälla för gröna miljöer. Dessa två delar av undersökningen ligger till grund för det åtgärdsförslag som avslutar uppsatsen.

Litteratur- och arkivstudier

Arbetets litteratur- och arkivstudier syftar till att undersöka hur gårdens och trädgårdens utveckling sett ut, samt att sätta in von Echstedtska gården i ett större historiskt sammanhang. Arkivstudier i husförhörslängder från Kila socken har gjorts, även material som varit arkiverat på gården har studerats, samt litteratur om 1700-talsträdgårdar och parker.

Huvudsaklig litteratur som använts är den som är skriven om von Echstedtska gården, men även Anna Tandres examensarbete *Mårbackas trädgård: igår, idag och i framtiden* (1998) och hennes forskning om parken och trädgården vid Grönsöö; *Grönsöö park och trädgård 1820-1925: tre familjemedlemmars odling, upplevelser och dokumentation i förhållande till dagens anläggning* (2008), som jag ser har stora likheter med von Echstedtska gården. För att sätta gården och livet i den von Echstedtska trädgården i ett större sammanhang har jag även studerat Göran Ulvängs *Hus och gård i förändring: uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution* (2004), samt Åsa Ahrlands doktorsavhandling *Den osynliga handen* (2006), som beskriver livet som trädgårdsmästare på 1700-talet. Axel Unnerbäckers modell *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2012) användes för den kulturhistoriska värderingen, samt Maria Flinks *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv* (2013). Flink är etnolog och konstvetare och forskar inom trädgårdshistoria och bevarande av historiska parker och trädgårdar. När den biologiska inventeringen gjordes utgick jag från Anna Tandres *Parkanläggningar som biologiskt kulturarv* (2014).

Analys av takmålningar

För att beskriva trädgården och det arbete som bedrevs där så utförligt som möjligt, har jag studerat och analyserat bilder av takmålningarna som finns i lusthuset föreställande trädgårdsmästaren och drängarna som krattar, gräver och ympar.

Fältinventering

Avsikten med fältinventeringen är att komplettera litteraturstudiens historiska material med fakta om hur trädgården ser ut idag. Den bestod i en uppmätning och inventering av växtmaterial och byggda element, samt kvarvarande strukturer, som gjorts vid två besök på platsen – 13 november 2019 respektive 19 januari 2020. På grund av den milda vintern utan någon snö i vare sig november eller januari, syntes de kvarvarande strukturerna i trädgården tydligt.

Intervju

För att förankra litteraturstudien i verkliga erfarenheter från gården gjordes även en intervju. Den utfördes som en kvalitativ, ostrukturerad intervju, där den intervjuade fick prata fritt utifrån hur det var att bo och arbeta på gården.

Intervjun med Käthy Nilsson, fd. intendent på von Echstedtska gården, genomfördes den 11 februari 2020. Hon bodde fram till februari 2018 i en av flyglarna, men är numera pensionär och bor inte längre kvar. Intervjun skedde över telefon och transkriberades i efterhand.

Kulturhistorisk värdering

Som kulturhistorisk värderingsmodell har Axel Unnerbäcks *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* (2012) använts, eftersom den är grundlig och bred i sitt synsätt. Modellen har tagits fram i samarbete med Riksantikvarieämbetet, främst för värdering av bebyggelse. Kortfattat kan sägas att Unnerbäck baserar sin värderingsmodell på så kallade dokument- och upplevelsevärden, som möjliggör en sammanvägd bedömning av det kulturhistoriska värdet.

Som ytterligare hjälp har Maria Flincks (2013) sätt att se på och använda samma modell använts, då hon har översatt typiska byggnadsmässiga begrepp i den, till att fungera lika bra för trädgårdar.

När en kulturhistorisk värdering av en plats ska göras, oavsett vilken värderingsmodell som väljs, noteras först de äldst bevarade strukturerna. Vid fältinventeringen letade jag därför efter tecken eller spår utöver byggnaderna i form av stenmurar, terrasser, dammar och gångar. De är extra intressanta, som arkitektoniska element för att visa en tid där utformningen på herrgårdarna var så påtagligt rätlinjig och symmetrisk. Stenmuren med tillhörande trappor som utgör terrassen på mangårdsbyggnadens baksida syntes tydligt. Årstiden gjorde det svårare att se vilken typ av växtlighet i form av buskar och perenner som skulle kunna finnas på platsen. Att gå runt på platsen för att studera siktlinjer och höjdskillnader var också något jag gjorde under fältinventeringen, för att kunna göra en rättvis värdering, då det är viktiga element att ta hänsyn till.

Inventering av det biologiska kulturarvet

Vid en inventering av det biologiska kulturarvet i en trädgård, studeras växtmaterialet som finns på platsen – vilka arter, hur de växer, storleken på dem är viktigt att notera, även mark- och jordstruktur. Även bevarade strukturer, som diken, stigar och stubbar är betydelsefulla. Spår av förändringar som skett över tid är också faktorer att ta hänsyn till och huruvida de har gynnat eller missgynnat växtligheten (Tandre 2014). Att göra en fullständig inventering av allt växtmaterial på von Echstedtska gården kräver att man kan följa trädgården under en längre tid, vilket gjort att det föreliggande arbetet enbart håller sig på en mer översiktlig nivå. En värdering av det biologiska kulturarvet är inte heller avsikten här, utan det har handlat om att studera växtligheten på platsen och uppskatta hur värdefull den är.

1.5. Kunskapsläge

Det finns sparsamt med litteratur om trädgården vid von Echstedtska gården, vilket gör det svårt att se hur trädgården har förändrats över tid. Överlag saknas mycket kunskap om hur människor bodde på landsbygden, i såväl herrgårdar, boställen som bondgårdar under 1700- och 1800-talen. Desto mer skrivet finns det om hur den här tiden förändrade landsbygden radikalt, tack vare den agrara revolutionen som ägde rum i de flesta europeiska länder. Det var en tid som medförde ett ökat välstånd för såväl borgare som bönder, och som även kom att lägga grunden till den industriella omvandlingen i Sverige i början av 1900-talet. En förändring som beskrivs utförligt, men där det saknas beskrivningar om själva bebyggelsen och de tillhörande trädgårdarna. Men att den måste ha anpassats efter de rådande villkoren, och även de stilideal som gällde i Europa vid den här tiden är rimligt att tro. Som referens för mina antaganden står en studie av de uppländska herrgårdarna under 1700-talet (Ulväng 2004). Även den värmländska gården Mårbacka (Tandre 1998), samt en beskrivning av trädgårdsmästarens roll under samma tid (Ahrlund 2018).

Forskning om historiska parker och trädgårdar visar att det är upphovsmännen som varit i fokus – vem ritade, vem beställde och vem hade tillräcklig makt i samhället att ha råd med en park bestående av exklusiva växter och påkostade arkitektoniska delar. Hur ägaren och hans familj sedan använde och brukade trädgården och vad de tyckte om den, har inte varit väsentligt – inte heller skötsel och förvaltning (Tandre 2014). Sannolikt är det en av anledningarna till att det inte finns mycket nedtecknat om livet i den von Echstedtska trädgården.

Trots åtskilliga restaureringsförslag under främst 1990-talet, är ingen kulturhistorisk värdering av platsen dokumenterad vad jag har lyckats finna. Då projekten med åtgärdsförslag utförts av många namnkunniga med god insikt i kulturmiljövård tvivlar jag inte på att kulturhistoriska värderingar har gjorts, även om de inte finns dokumenterade mer än som resultat i respektive åtgärdsförslag.

Gårdens historia

Figur 2. Flygfoto på von Echstedtska gården från 2019. Källa: Värmlands museum

utom von Echstedtska gården, Apertins herrgård utanför Kil och Krontorps herrgård, som ligger i Kristinehamn. Von Echstedtska var en av de värmländska gårdar som byggdes enligt rådande stilideal och som inte har ändrats nämnvärt under efterföljande århundraden (Tandre 1998).

Von Echstedtska gården eller Smedbyn som den ursprungligen kallades ligger på en höjd vid sjön Summeln i Kila socken i sydvästra Värmland. Gården är en av Värmlands museums så kallade utgårdar, som sedan 1939 legat under museets ansvar (Cederlund 1995). Det är en vacker och välbevarad 1700-talsgård och som har ett av landets vackraste utedass, smyckat av takmålningar som är kvar från tiden då det byggdes. Herrgårdar i Värmland byggda i denna nyklassiska stil är förutom

Figur 3. Del av lagaskifteskartan 1848-49. Källa: Lantmäteriet

Von Echstedtska gården är till det yttre ett lysande exempel på en 1700-talsgård uppförd enligt karolinskt mönster, där man möts av en rödmålad huvudbyggnad med grå dörr vänd mot öster, flankerad av två små paviljonger som utgör dess respektive lusthus, ett par flyglar samt en allé. Huvudbyggnaden, paviljongerna och flyglarna har skiffertak, gissningsvis från närliggande Glava skifferbrott, medan övriga gårdsbyggnader har tak av vass och halm. Samtliga flyglar är timrade, varav tre har brädfodring. Grupperingen av samtliga byggnader följer 1700-talets krav på utmärkt symmetri, något som var ännu tydligare i äldre tider. Det visar lagaskifteskartan från 1848-1849 – där syns ytterligare några små uthus och bodar, samt en ladugård i väster som inte finns kvar idag (fig. 3) (Cederlund 1995).

Till gården hörde också ett torp som benämns *Trädgårdstorpet*, där trädgårdsmästaren med familj gissningsvis huserade. Trädgården som låg norr om huvudbyggnaden, följde troligtvis också ett inrutat mönster, liksom de åkrar som omgärdade gården. En stenvägg med grind avgränsar huvudbyggnaden

från den något lägre belägna delen mot norr med stall och vagnslider. Gården är uppförd mellan åren 1762 och 1764, men vem arkitekten eller byggmästaren var finns ingen uppgift om. Troligtvis var det en person från trakten utan riktig insikt i den tidens formspråk, då det tydligt syns att von Echstedtska gården släpade efter i rådande stilförändringar (Nilsson et al. 2018, s 117).

Att trädgården på von Echstedtska har varit viktig för familjen von Echstedt, råder det inget tvivel om. Lusthusets takmålningar visar upp både trädgårdsmästare och drängar som krattar, gräver, ympar och utför annat skötselarbete i trädgården. Trädgårdsmästaren själv, var klädd i röd rock med glänsande knappar, även drängarna var propert klädda. I bouppteckningen från 1794 nämns också spadar, kupjárn, trädgårdssax och ympsåg bland mycket annat. Verktyg som sax och såg visar vilken betydelse fruktträdgården hade (ibid. 2018, s 57).

Bengt och Christina von Echstedt

Bengt von Echstedt föddes i Segerstad socken år 1723. Studietiden spenderade han i Karlstad, där han tog studentexamen 1743, men även i Uppsala där han bedrev akademiska studier under fyra år. Bengt kom att välja en juridisk yrkesbana, fick praktik och sedermera anställning i Stockholm, där han fick chans att röra sig i maktens och händelsernas centrum. Han stannade i storstaden fram till 1758 och återvände till Värmland med titeln Assessor¹, som han bar livet ut. Tillsammans med och säkert tack vare, sina bröder som tjänade vid kungahusets regementen, tilldelades han även adelskap i februari 1756, något som öppnade ytterligare dörrar till de finare kretsarna i samhället, då adeln i mitten av 1700-talet endast bestod av 10 000 personer. 1758 gifte han sig med brukspatronänkan Christina Catharina Herwegh (1718-1780), vars förre make Johan Roman hade avlidit 1757. Paret von Echstedt bosatte sig på Forsnäs bruk i Alster innan de flyttade till Kila socken när gården – som kom att bli von Echstedtska gården, stod klar 1764. I och med giftemålet blev Bengt en rik man, som inte längre behövde bekymra sig om ekonomin. Gården var påkostad – alla väggar med målningar och tapeter där varje rum fick sin egen prägel, är tydliga bevis på att det fanns ekonomiska resurser (ibid. 2018, s 155).

Christina Catharina avled 1780 i vattusot och trots att Bengt sörjde sin avlida hustru mycket, gifte han sig redan året därpå med majorsdottern Margareta Lagerhjelm (1744-1812) från Segerstad. Bengt var verksam på gården fram till sin död den 15 september 1794.

Då Bengt von Echstedt själv inte var någon som höll jordbrukssysslor högt, skaffade han sig de första åren en inspektor; Nils Orup, som var verksam som hälftenbrukare av egendomen. Efter 1782 syns inte inspektorn längre till i några husförhörslängder, vilket gjorde Bengt till ensam brukare på gården. Den övriga arbetskraften som också återfinns i gårdens husförhörslängder, bestod av drängar och pigor och varierade stort, men som mest fanns det sex drängar och pigorna var så många som åtta stycken i början av 1790-talet. En trädgårdsmästare var anställd under några år från det att huset stod klart och det fanns även en upppassare. En husjungfru och kammarpigor tjänstgjorde också hos familjen Echstedt (ibid. s 61-82).

Efter Bengts död tog hans styvson Jacob Leonard Roman över gården 1812 och under samma århundrade skedde en rad ägarbyten, som ledde till att gården delades upp i flera egendomar med flytt av den ena flygeln och nybygge av ytterligare en huvudbyggnad. Många ägare kom ock gick tills gården 1939, som tidigare nämnts, övertogs av Värmlands museum (ibid. s 109).

Slutsatser gällande kunskapsläget

Den kunskap om herrgårdslivet på 1700-talet som finns idag beskriver främst de stora samhällsförändringar som skedde under den här tiden och fram till 1900-talet. Mindre finns dock att läsa om själva bebyggelsen, om livet på gårdarna och om personerna som bodde där.

¹ Titel för vissa högre, juridiskt utbildade ämbetsmän (Nationalencyklopedin 2020)

1.6. Begreppsprecisering och teoretisk referensram

Inom kulturmiljövården figurerar vissa begrepp, som jag har valt att beskriva mer ingående i följande stycken, eftersom de förekommer i min undersökning. Jag vill förklara den terminologi som vanligtvis används vid åtgärdsförslag, samt begreppet *autenticitet*, som är vanligt att använda vid värderingar av kulturhistoriska miljöer. Jag tar även upp den teoretiska referensramen för arbetet.

Terminologi för åtgärder

Den för byggnadsvården vedertagna begreppsfloran kan ibland vara svår att applicera på arbetet i historiska trädgårdar, då den främst är framtagen för att gälla för byggnader i kulturmiljö. I takt med att historiska parker och trädgårdar blivit allt viktigare inom kulturmiljövården, har de värderingsmodeller för byggnadsvård som tagits fram, kunnat översättas till att gälla även för gröna miljöer. Begreppsförklaringarna skiljer sig åt något beroende på vem som tolkat dem, varför jag valt att ta upp ett urval för att skapa en vidare förståelse av dem.

Den kulturhistoriska värderingsmodell som används i det här arbetet är främst aktuell inom byggnadsvården, men Maria Flinck har i sin *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv* översatt typiska byggnadsmässiga termer till att gälla även för gröna miljöer (2013, s 22f). Hon beskriver de olika termerna på följande sätt:

- * Restaurera – Att återuppbygga en trädgård som varit igenväxt eller förfallen, men där allt växtmaterial finns kvar.
- * Rekonstruera – Att återställa en omgjord eller försvunnen trädgård till ett äldre utseende, med hjälp av ett historiskt källmaterial från den aktuella trädgården.
- * Tidstypisk efterbildning eller pastisch – Att skapa en trädgård, som är typisk för sin tid, utifrån ett historiskt källmaterial från samma typ av trädgårdar för den aktuella tidsperioden man vill efterlikna.
- * Omgestaltung – Att förenkla eller modernisera en historisk trädgård som innebär att trädgårdens funktion, utseende eller innehåll förändras.
- * Varsam omgestaltung – Liknande omgestaltung men där förändringarna ska vara samstämmiga med trädgårdens karaktär och dess innehåll. Förändringarna ska gå att återskapa.
- * Fri förnyelse – En subjektiv tolkning av en trädgårds historia. Att modernisera men där vissa historiska spår bibehålls, men att samtidigt lägga till detaljer som förstärker det historiska intrycket. Fokus läggs inte på den specifika trädgårdens historia utan det blir en tolkning av platsen.

En annan person som tidigare behandlat samma terminologi är Sven Ingvar Andersson. I artikeln *Den autentiska illusionen, gamla trädgårdar – restaureringsprinciper* i *Kulturmiljövård* (5-6 1990) beskrivs hans tre principer för hur man kan arbeta med restaurering av gamla parker och trädgårdar. De principer – eller begrepp han tar upp är föregångare till Flincks, men med smärre skillnader. Det viktiga att lyfta fram i den här kontexten och som jag haft med mig genom arbetet är dock hans budskap om att man inte ska arbeta med en trädgård, utan man ska fråga den ”vad den har på hjärtat” (Andersson 1990 se Tandré 1998, s 94f). Min tolkning av det Andersson vill säga är att det måste finnas en respekt för den trädgård som ska restaureras, eftersom varje trädgård är unik och har sina speciella värden.

Arbetet med en trädgård får inte enbart styras av resultat framtagna från generella värderingsmodeller för kulturmiljö, utan det gäller att ha med sig ett reflekterande synsätt genom varje del processen. Något som även framhölls på Swedish Gardens’ konferens om *Framtidens parker och trädgårdar* av Inger Olauson som betonade vikten av att en restaureringsprocess i en historisk trädgård kräver eftertanke; ”att tänka efter före och låta det ta tid” är något man bör ha med sig under arbetets gång, både när åtgärdsförslaget utarbetas och när själva restaureringsarbetet utförs (2019, s 40).

Autenticitet

Autenticitet i betydelsen ursprunglig och äkta, är ett viktigt begrepp som ofta används inom kulturmiljövården. En plats är inte automatiskt värdefull, bara för att den är autentisk. Men för att kunna bedöma om en plats är ett skyddsvärt kulturarv, ser man ofta till kvalitetsfaktorer som platsens autenticitet. Att se på äldre träd och odlingar som rariteter, har kommit att bli vanligt idag. Kan man se spår av äldre tider, skeenden eller växtlighet som berättar något om platsen och som gör det lättare att förstå något om människorna som levt och varit verksamma där tidigare är det värdefullt och ger platsen autenticitet (Eklund 2012). Vad gäller autenticitet hos växtmaterial, betyder det ofta att den ursprungliga växten finns kvar, eller förökats vegetativt, med exempelvis sticklingar (Tandre 2014).

Jag vill i det här sammanhanget ta upp John Sales, då han i sin artikel *Garden restoration past and present* reflekterar över historiska trädgårdar och varför och med vilket syfte de ska restaureras. Han menar att trädgårdarnas främsta syfte är att tillfredsställa besökaren genom att skapa en lustfylld upplevelse när man vistas i den. Det här, menar han, skapas givetvis av utformningen, planteringarna och platsen i sig, men det han sätter främst och som mest avgörande är kvaliteten på det underhåll och den förnyelse som trädgården genomgår. En trädgård är inte värdefull enbart för sina historiska kopplingar – utan för hur den kan visa upp sig idag med aktuellt innehåll som formats genom regelbunden skötsel, tillsammans med spår av tiden då den skapades och hur tiden format den (Sales 1995).

Katja Lundin reflekterar över samma sak, då hon i sin examensuppsats *Bevararens återkomst* starkt ifrågasätter uppfattningen om att autenticiteten sitter i originalmaterialen, som finns inom kulturmiljövården. Trots att det har skett en förflyttning av den uppfattningen sedan uppsatsen skrevs, har synsättet ändå en fast förankring inom kulturmiljövården. Lundin ser på besökaren som kulturbäraren, snarare än platsen och dess innehåll (2000).

I sin kandidatuppsats *Petissans gård på Skansen* (2019), tar även Erika Petersson upp det begrepp för autenticitet som friluftsmuseet Skansen i Stockholm använder sig av och arbetar utifrån. Istället för autenticitet används begreppet trovärdighet och trovärdighetsperspektiv, i förhållande till de historiska miljöerna. Förmodligen används begreppet där, eftersom Skansen är ett friluftsmuseum – en konstruerad miljö, där alla byggnader är difflyttade från en annan plats och därför inte autentiska i meningen av ursprunglig. Skansen belyser istället de olika värdebärande delarna i miljöerna och det arbete som bedrivs där som autentiska, vilket i sin tur skapar en vidare betydelse av begreppet autenticitet. Samma förhållningssätt till begreppet diskuterades vid ICOMOS konferens i Nara i Japan 1994 och mynnade ut i Naradokumentet, där det framhölls att autenticitet inte behöver vara kopplad till originalmaterial utan istället kunde ligga i själva tekniken i att återskapa något – en byggnad eller som i det här fallet, en trädgård. Således blir skötsel- och anläggningsarbetet med att återskapa parken med traditionella skötselmetoder det som gör parken autentisk – även den regelbundna skötseln som en park kräver för att vara vacker, kommer att bidra till dess autenticitet (Flinck 2013).

Genom att ta upp de här resonemangen vill jag visa på att autenticitetsbegreppet är dubbelbottnat. Vi kan konstatera att kulturmiljön i sig – med byggnader, trädgårdar och personal, tillsammans med besökarens uppfattning av platsen är två lika viktiga delar, för att skapa en levande kulturhistorisk miljö. Personalen och det skötselarbete som bedrivs i en historisk trädgård, ger ytterligare en dimension till besökarens upplevelse av platsen. Att på det här sättet förtydliga och fördjupa betydelsen av en trädgård som von Echstedtskas, så att den får liv, innehåll och mening för besökaren bör vara något självklart inom kulturmiljövården (Tandre 2008).

Teoretisk referensram

Då von Echstedtska gården är en kulturhistorisk plats har den teoretiska referensramen utgått från ett kulturvårdande perspektiv.

2. Undersökning

Det här kapitlet avser att besvara uppsatsens frågeställningar, det vill säga ge en detaljerad bild av trädgården och dess historia, göra en kulturhistorisk värdering av platsen samt utarbeta ett förslag med åtgärder för trädgårdens baksida.

2.1. Hur har trädgården förändrats över tid?

För att kunna ge en bild av hur trädgården vid von Echstedtska gården har förändrats över tid, har första delen av undersökningen koncentrerats till att studera litteratur som beskriver mindre herrgårdar i Mellansverige under 1700-talet, med avsikt att kunna se trender och rådande ideal för tiden och hur det sannolikt har påverkat en gård som von Echstedtska. Detta har studerats tillsammans med litteratur om gården, material arkiverat på gården, samt genom en intervju. Beskrivningen av hur trädgården ser ut idag har gjorts i fält.

2.2. Von Echstedtska gården och tidens herrgårdsideal

Von Echstedtska gården är en 1700-talsgård uppförd enligt karolinskt mönster. Gårdens rödmålade byggnader, symmetriskt placerade i landskapet med tillhörande allé och byggda element som stenmur och trappor i trädgården är typiska för den här tidens mindre herrgårdar. Följande stycken kommer att beskriva anledningen till varför många svenska herrgårdar utformades som de gjorde.

2.2.1. Influenser från Europa

Det som kännetecknar en herrgård i Sverige under 1600- och 1700-talen, jämfört med en bondgård, är de stilideal som syns – i både den arkitektoniska uppbyggnaden och i gårdsutformningen (Tandre 1998). Från mitten av 1600-talet och fram till början av 1700-talet var barocken den stil som satte sin prägel på herrgårdarna, för att sedan övergå i rokoko under 1700-talets mitt och senare nyklassicism (Ulväng 2004, s 39). Sverige influerades under den här tiden av Frankrike, där herrgårdar byggdes enligt ett viss gårdsmönster. En stil som blev så vanlig att den senare kom att kallas svensk herrgårdsstil, vilken höll i sig under de följande århundradena. 1700-talets herrgårdar delades ofta upp i tre delar; i mitten av anläggningen placerades ofta den viktigaste delen – själva huvudbyggnaden eller mangårdsbyggnaden, som ofta fick sällskap av ett par symmetriskt placerade flyglar, där kök, gästrum och andra utrymmen som bagarstuga och brygghus fanns. Den andra delen – ladugården med svinhus, fårhus och lador låg för sig, medan den sista delen av byggnader i form av stall, vagnshus, smedja och sädesmagasin placerades en bit ut från gården; en uppdelning med djupa rötter i Sveriges historia, som i stora drag behölls under 1700- och 1800-talen trots nya influenser från Europa. Den strikta symmetrin som präglade gårdarna och deras byggnader hade ett starkt symbolvärde som social markör och uppvisande av makt, och tog med sin form en tydlig roll i det annars så böljande landskapet. Symmetrin skulle visa upp en välfungerande gård där det rådde ordning och reda. Att den här strikta formen kom att bli så betydelsefull och framträdande har sin förklaring i att det från 1700-talets mitt och framåt blev allt vanligare att godsherrn själv med familj bebodde och brukade gården, vilket ställde högre krav på standard och förbättrade levnadsvillkor. Ökad ekonomisk tillväxt var också en bidragande orsak till standardhöjningen. Symmetrin håller i sig under hela 1700- och 1800-talet, även om rokokons intåg kom att mjuka upp formerna något (ibid. s 99ff). Med rokokon och influenser av modet i såväl Holland, Italien, England och Frankrike kom ett intresse för naturen och det exotiska, som ledde till att även byggnaderna fick en mer informell karaktär än tidigare (ibid. s 44).

2.2.2. Ägarna

Under den här tiden upptog herrgårdarna med sina gods så mycket som en tredjedel av Sveriges yta. Den agrara omvandlingen som skedde i landet under den här tiden innebar stora förändringar. Nya

odlingssystem, specialisering, nya arbetsorganisationer och en ökad integrering på marknaden kom att förändra landsbygden helt och hållet och med omvandlingen följde ett ökat välstånd, speciellt för godsägarna. De var inte främst upptagna av jordbruket, utan det stod anställd personal för och likt von Echstedtska gården var det vanligt att det fanns en anställd inspektör eller fogde som ledde driftarbetet, samt en trädgårdsmästare som tog hand om trädgården. Personalen möjliggjorde därför att männen i familjerna kunde ägna sig åt militär eller civil karriär. Däremot var hustrun och de andra kvinnorna involverade i arbetet på gården. Barnen i familjen skolades tidigt in i sina framtida yrkesroller, som godsägare eller tjänstemän, respektive hushållsföreståndare (ibid. s 25ff).

2.2.3. Trädgården

Till gården hörde som oftast en stor trädgård, som också var starkt influerad av utlandet (Tandre 1998). Något som kännetecknar det svenska kulturlandskapet än i dag, är de alléer som löper längs en mittaxel mot huvudbyggnadens entré. Även trädgårdarna av den här tiden hade franska förebilder, med parterrer med blomsterkvarter närmast huset och gräsmattor i regelbundna mönster längre ut på tomten. Nyttodling i trädgården var också en viktig del av hushållet (Nilsson et al. 2018, s 111).

Då vi idag påverkas av ett allt varmare klimat, som ett led i ökade koldioxidutsläpp, var det på våra breddgrader betydligt kallare än normalt under en period som kallas Lilla istiden, där tre särskilt kalla perioder kan urskiljas; mitten av 1300-talet, åren mellan 1570-1710 och åren mellan 1790-1880. Att kalla det istid, kan låta överdrivet, men det är det namn som används inom den vetenskapliga litteraturen och som introducerades av Francois E. Matthes 1939. Medeltemperaturen låg på 2°C kallare än vad den gör idag i Skandinavien (Wikipedia 2020). Att då plantera samma typer av växter uppe i norr, som var populära nere i Europa var en utmaning, vilket gjorde att valet ofta föll på tåligare växter. De tidigare snörika vintrarna i Värmland med sina tjocka snötäcken, borde ha gett de exotiska växterna ett gott skydd mot tjälén, men trots det planterades det vanligtvis granhäckar (Tandre 1998). Dock finns inga spår av det på von Echstedtska gården, vare sig i arkiv eller ute i fält.

Synen på herrgården och den omgivande miljön som en helhet, blir extra tydlig i 1700-talets herrgårdsmiljöer. Gårdens och trädgårdens största värde ligger i att vara delar av en helhet som byggnader, trädgård och omgivande landskap utgör. Om mangårdsbyggnaden skulle brinna ned och inte byggas upp igen förlorar trädgården en stor del av sitt kulturhistoriska värde. På samma sätt skulle byggnaden förlora en stor del av sitt värde om den omgivande trädgården skulle försvinna eller förfalla (Länsstyrelsen Västra Götalands län & Mölndals stad 2007).

2.2.4. Slutsatser om von Echstedtska gården och tidens herrgårdsideal

Den von Echstedtska trädgården var på familjen Echstedts tid troligtvis lika påkostad och vacker som den tillhörande gården. 1700-talets herrgårdsträdgårdar fungerade som en förlängning av herrgården och så har det troligtvis även varit på von Echstedtska gården där det fanns ekonomiska möjligheter att ha en vacker trädgård. Den stora allén som leder upp till entrén, alla byggda element och takmålningarna i lusthuset som visar hur det sett ut, är klara bevis på trädgårdens betydelse. Växterna anpassades efter klimatzonen, fruktträdgården var förmodligen stor nog att täcka husbehovet för hushållet och mer därtill. Att det funnits en köksträdgård är också troligt. Baksidans parterr med terrass vittnar också om familjens vilja att skapa något för tiden mycket trendigt; en plats där familjen kunde hålla fest och bedriva andra sociala aktiviteter. Kunskapen om hur en trädgård skulle anläggas och skötas skaffades med hjälp av en kunnig trädgårdsmästare, vilket visar på viljan att skapa en pampig 1700-talsträdgård. Tack vare ett gediget uppbyggnadsarbete har trädgårdens struktur och ursprung varit synlig genom tider av förfall. Tydliga spår för den som kan utläsa dem, blir viktiga pusselbitar i ett restaureringsarbete.

2.3. Trädgårdsmästaren på von Echstedtska gården

Som tidigare nämnts finns det inget nedtecknat om den trädgårdsskötsel som bedrevs på gården, inte heller några uppgifter om vem trädgårdsmästaren var under familjen von Echstedts tid. Att det var en uppskattad person på gården, som satt tydliga avtryck i trädgården, är tydligt då han figurerar i de målningar, som pryder lusthusets innertak.

För att beskriva trädgården och arbetet som bedrevs där, har jag studerat bilder av takmålningarna som finns i lusthuset föreställande trädgårdsmästaren och drängarna som krattar, gräver och ympar, och försökt tolka budskapet i dem, utöver det som syns vid en första anblick. Till min hjälp har jag haft Åsa Ahrlands doktorsavhandling om trädgårdsmästaren på 1700-talet; *Den osynliga handen* där hon beskriver trädgårdsmästarens liv på 1700-talet och framåt (2006). Den har hjälpt mig att sätta trädgårdsmästaren och hans arbete på von Echstedtska gården i ett större sammanhang, då hennes forskning belyser hur livet som trädgårdsmästare kunde te sig på 1700-talet, hans typiska sysslor och ansvarsområden, men också den status som följde med trädgårdsmästartiteln.

Figur 4-6. Takmålningar från lusthuset på skötselarbete i trädgården på von Echstedtska gården. Källa: Värmlands museum

Eftersom trädgårdsmästaren på von Echstedtska gården visas upp med en ympkvist (fig. 4) fanns det rimligtvis en fruktträdgård och säkert en del prydnadsträd också. Många av träden skapades troligtvis av trädgårdsmästaren själv, med tanke på att han valt att bli avbildad med en ympkvist i handen. Hur fruktträdgården såg ut vet vi inte, men att det funnits en sådan kan med allra största sannolikhet fastställas, både med tanke på målningen där beskärning och ympning utförs, men också tack vare trädgårdsredskapen som finns uppräknade i bouppteckningen (Nilsson et al. 2018, s 96).

Att äga en fruktträdgård under 1700-talet gav hög status till ägaren, vilket borde lockat Bengt von Echstedt att anlägga en sådan. Därför var det viktigt för en trädgårdsmästare att ha goda kunskaper i vegetativa förökningsmetoder som ympning och okulering, något som trädgårdsmästaren på von Echstedtska gården troligtvis hade, eftersom det är just det momentet han utför när han blir avporträtterad. En stor del av intäkterna för gårdar av den här storleken vid den här tiden kom ifrån frukt och bär, vilket också förklarade varför fruktodling värderades högt. Skörden användes också till allehanda bakverk och andra sötsaker, vilket gjorde odlingen viktig för hela hushållet. Just fruktträdsbeskärning utvecklades till mer av en konstform under 1600- och 1700-talen, där olika typer av dvärgträd, hög- och lågstammiga och spaljerade träd skapades av de kunniga trädgårdsmästarna (Ahrland 2006).

Att det funnits grusgångar i den von Echstedtska trädgården har den trädgårdsarkeologiska utgrävningen från 1992 visat (Nilsson et al. 2018), men kan det möjligtvis vara just en sådan grusgång som trädgårdsdrängen på bilden krattar (fig. 5)? I en formträdgård på 1700-talet var krattning, ansning och rensning återkommande moment som utfördes regelbundet och något som krävde stor skicklighet. Det var viktigt med rumsskapande element för att förstärka stilen och arkitekturen i trädgårdarna. När en planta saknades i parterren eller när ett träd dött i allén, kunde det ge ett allt annat än ståtligt intryck. Hur trädgården uppfattades var därmed mycket viktigt och låg under trädgårdsmästarens ansvar – den skulle vara pryddig och vacker att se på, både för de boende och för besökare. Men det fanns även en praktisk aspekt, som var nog så betydelsefull. Att grusgångar och stigar hölls välansade gjorde att besökare och gårdens folk kunde vistas i trädgården utan att smutsa ner sig (Ahrland 2006, s 89).

Det går endast att gissa sig till hur trädgården såg ut, men att det fanns en välskött trädgård på von Echstedtska gården är tydligt utifrån vad målningarna visar. Hushållet var också stort, vilket möjliggjorde att både frukt och bär kunde förädlas i köket. Det fanns också många munnar att mätta, så en köksträdgård borde varit en självklarhet.

2.3.1. Från far till son

Trädgårdsmästaren porträtteras som en man med relativt hög status och självständig roll, som planerade och ansvarade för verksamheten i trädgården. Yrket ärvdes ofta inom familjen, från far till son. Till sin hjälp hade trädgårdsmästaren den egna familjen, som också bodde på gården, då det sällan var någon uppdelning mellan arbetsplats och hemmet (ibid. 2006, s 255). Arbetsstyrkan på von Echstedtska gården var stor, vilket gjorde att det borde funnits gott om hjälp vid tillfälliga arbetstoppar och större arbeten i trädgården (Nilsson et al. 2018).

En duktig trädgårdsmästare på 1700-talet hade goda kunskaper i botanik, anläggningsteknik och hortikultur, men det viktigaste var dock att kunna omsätta sina kunskaper i praktisk handling. Att gå som lärling hos en erfaren trädgårdsmästare var därför vanligt, även om det på den här tiden också hade börjat dyka upp en del trädgårdshandböcker (Ahrland 2006, s 43).

2.3.2. Tyst kunskap

Det talas ofta om så kallad tyst kunskap inom hantverksskrået, varför det är viktigt att ta upp när man beskriver trädgårdsmästaren som hantverkare. Med tyst kunskap menas det kunnande, som man genom erfarenhet och övning skaffat sig – och som ofta förmedlas från mästare till lärling. Filosofen Bengt Molander menar i sin bok *Kunskap i handling* att det här är en färdighet eller en kunskap, där utövaren vet mer än denne kan uttrycka i ord. Han menar att synsättet att det går att vetenskapliggöra all praktisk kunskap är förankrat i en lång västerländsk teoretiskt kunskapstradition, som inte räknar med att viss kunskap förblir tyst, eller sitter i händerna på utövaren. Det kan inte enbart uppnås genom verbalisering och teoretisering av den tysta kunskapen, utan den som söker kunskap behöver öva upp handlaget rent praktiskt med stor uppmärksamhet och ödmjukhet (1996). Framgången man som trädgårdsmästare skaffade sig var i allra högsta grad genom den egna erfarenheten och den ärvda kunskapen, men också via nätverk inom sitt skrå och den vetenskap som gick att få genom handböcker och studieresor (Ahrland 2006, s 258f).

2.3.3. Vilken roll har trädgårdsmästaren spelat för den von Echstedtska trädgårdens förändring över tid?

Den trädgårdsmästare som var verksam på gården under familjen von Echstedts tid var troligtvis mycket erfaren och kunnig, sett utifrån de målningar som finns i lusthuset. Att familjen väljer att låta avbilda både honom och det arbete som bedrevs i trädgården måste rimligtvis tyda på trädgårdens betydelse. Husförhörlängder visar att trädgårdsmästaren bara var verksam under några år på gården och att ingen därefter verkar ha tagit över hans plats (Nilsson et al 2018). Behövdes han bara för att bygga upp trädgården? Togs trädgårdsarbetet över av drängar eller av familjen själv? Bouppteckningen från 1794 visar att redskap som bland annat spadar, kupjärn, trädgårdssax och ympsåg fanns på gården, så det borde rimligtvis ha arbetats i trädgården efter att mästaren själv hade slutat.

I det här sammanhanget kan också nämnas att det inte bara är takmålningarna i lusthuset som avslöjar intresset för trädgården på von Echstedtska gården, även tapeten i Christina Catharinas kammare pryddes av röda och rosa rosor, omgivna av sirliga gröna blad i flera gröna nyanser, vilket tyder på ett intresse för rosor hos frun i huset.

Hur det gick med trädgården efter att den von Echstedtska familjen lämnat gården? Täta ägarbyten som skedde under 1800-talet och framåt, samt att byggnader flyttades till andra platser borde rimligtvis resulterat i bristande skötsel- och planeringsarbete i trädgården. Avsaknaden av en trädgårdsmästare, som var verksam och folkbokförd på platsen, pekar också på trädgårdens minskade betydelse. Igenlagda grusgångar och en ruddamm, samt avsaknad av spår efter en fruktträdgård och övrig växtlighet är också bevis på en trädgård som fått förfalla.

2.4. Restaureringsprojekt på gården under 1900-talet och framåt

Under åren som Värmlands museum varit ansvarigt för von Echstedtska gården har initiativ tagits till olika restaureringsprojekt – flera av dem har dock inte slutförts, några har inte ens lämnat ritbordet. Före detta intendent Nilsson var med sitt stora intresse för både gård och trädgård, en av de drivande krafterna bakom flera projekt. Efter att hon bosatte sig på gården 1990, har hon med ett genuint trädgårdsintresse och kunnande varit en spindel i nätet, i de aktiviteter som pågått under årens lopp. I det här avsnittet studerar jag några av de restaureringsprojekt som planerats under 1900-talet och framåt, i syfte att svara på frågeställningen hur trädgården har förändrats över tid.

2.4.1. Restaurering och rekonstruktion 1955-1957

Den mest omfattande restaureringen som gjorts under 1900-talet påbörjades efter att Värmlands museum förvärvat gården 1939. Akuta reparationer av tak och murstockar gjordes, eftersom gården var väldigt illa medfaren. Men sedan kom kriget och arbetet lades ned för att återupptas igen först 1955. Restaurering- och rekonstruktionsarbetet kom då att pågå under två års tid under ledning av Värmlands fornminnes- och museiförening. Det gjordes med ett starkt bevarandemotiv i syfte att kunna visa upp gården i dess ursprungliga skick, både vad gällde exteriör och interiör. Arbetsgruppen bestod av ansvariga bygg- och målarmästare, arkitekt, antikvarie, trädgårdsarkitekt samt andra sakkunniga intendenten från Nordiska museet. När gården öppnades för allmänheten 1958 hade sju av tio rum återfått sin forna glans. Idag är samtliga rum rekonstruerade. Trädgårdsarkitekten S. Kaldén, har inte lämnat några avtryck i arkiv eller litteratur beskrivande rekonstruktionen, utan han står enbart nämnd i den förteckning över ansvariga för restaureringen som finns.

Figur 7. Gården före restaurering 1954, med verandan från 1880-talet som togs bort.
Källa: Nilsson, K, Hallén, Å, Sjöqvist, L, Jansson, A & Collvin, B. 2018.

Dock kan vissa slutsatser dras om åtgärder han måste varit involverad i utifrån de bilder som finns tagna från tiden för restaureringen. Huvudingången hade under 1880-talet försetts med en veranda, vilken revs i samband med restaureringen och ersattes med en ny stentrappa samt en portal, som var inspirerad från gårdar i västra Värmland. Ett stort buskage vid ena gaveln togs också bort (Nilsson et al. 2018, s 118ff).

2.4.2. Ansökan om rekonstruktion 1992

Landskapsarkitektfirman Sven A. Hermelin lade den 5 juni 1992 fram ett förslag på en rekonstruktion av trädgården med förslag på bland annat en apelgård och en örtgård. Inför rekonstruktionen utfördes även en trädgårdsarkeologisk undersökning av Klaus Stritzke, som var verksam på samma firma. Den gjordes med syfte att hitta spår av grusgångar och för att se i vilken riktning de hade gått (Nilsson et al. 2018, s 177). Spår av grusgångar med rödaktigt grus hittades, men några nya gångar gjordes aldrig, vilket hade med skötsel aspekten att göra, bekräftar Nilsson under intervjun. Det har sedan 1950-talet varit gräs, som är mer lättskött, på de ytor där grusgångarna hade legat. Både Apelgården och Örtgården realiserades dock 1993 respektive 1996. Äpplet har sedan länge haft ett stort symbolvärde för människan och varje äppelsort har sin historia. Värmland har förhållandevis många namngivna lokalsorter och vid en inventering 1937 fanns det runt 220 000 träd. Med detta sagt är anledningen till att anlägga en Apelgård vid von Echstedtska gården stor. Apelgården innehåller idag 25 värmländska äppelsorter och ingår i Nationella genbankens arbete för att bevara ett lokalt växtmaterial (Sveriges lantbruksuniversitet 2020).

2.4.3. Projekt Blomsteräng 1994

Bengt Andersson står som ansvarig för projekt *Blomsteräng*, som genomfördes vid von Echstedtska gården den 8 september 1994. Det planterades cirka 1 200 pluggplantor av ängsväxter på de öppna ytorna, nordväst om huvudbyggnaden, med avsikt att skapa en yta rik på typisk ängsflora likt äldre tiders slåtterängar. Under många år slogs sedan gräset på de mindre gräsytorna kring gården med motordriven röjsåg med snöre, något som missgynnar en artrik ängsflora. De avslitande redskapen skapar snarare en näringsrik mark, där bredbladigt gräs och konkurrenskraftiga örter breder ut sig. En tät vegetation gör också att det uppstår skugga vid markskiktet, vilket gjort att mossa bildats. Med projektet ville man åstadkomma en blomsteräng och införa lieslätter, istället för skötsel med motordrivna redskap. På Lilleruds lantbruksskola i Vålberg bedrevs under samma tid ett projekt med att ta fram örtpluggplantor och frö för ängsväxter, till försäljning och anläggning av nyplantering och det blev dessa som kom att användas till von Echstedtska gården. Ett urval av de pluggplantor som sattes var backnejlika, darrgräs, gullris och prästkrage (Andersson u.å).

Nilsson berättar att ängen under många år efter att projektet *Blomsteräng* sattes i verket, slogs med hjälp av häst och slåtterbalk. I samband med slåttern bjöds allmänheten in på visning, men även till att delta i lieslåttern. När hästen dog, blev slåttern för övermäktig att klara av med manskraft, även det slagna ängsgräset blev överflödigt eftersom ingen ville ta reda på det. Det ledde till att ängen idag inte finns kvar utan har ersatts med gräs och klipps med motordriven slaghack av gårdens granne, Finn Börjesson.

2.4.4. Utkast till projektplan för trädgården vid von Echstedtska gården 2016

Den 4 mars 2016 gjorde landskapsarkitekt Kolbjörn Waern ett utkast till en projektplan med syfte att återge gården en autentisk historisk omgivning. Han ville också skapa en miljö med odlingsverksamhet där det samtidigt fanns möjlighet att hålla utomhusaktiviteter med musik, fest och teater. Man skulle även kunna använda trädgården som en miljö för modern trädgårdskonst, där välkända trädgårdskonstnärer gavs möjlighet att ställa ut. Av Waerns dokument att döma fanns även planer att upprätta en vårdplan för trädgården och övrig mark i närheten av gården. Det skulle göras under 2016 i samråd med Länsstyrelsen, Säffle kommun, Hushållningssällskapet med flera. Vidare skulle projektering, upphandling och anläggning göras etappvis under 2017 och 2018. Etableringen var tänkt att ske under 2019 och 2020 (Waern Landskap AB 2016). Monica Björklund, byggnadsantikvarie vid Värmlands museum, säger i ett mail den 29 januari 2020, att anledningen till att projektet inte blev av, var en otillräcklig budget för att kunna ansöka om medel från Jordbruksverket.

2.4.5. Sammanfattning av restaureringsprojektet

Sammanfattningsvis kan sägas om projektet som beskrivits ovan är att samtliga har haft en kulturvårdande inriktning. Autenticitet har framhållits som en viktig faktor och bevarande har varit ett ledord genom merparten av dem, vilket kopplar dem till kulturmiljövårdens förhållningssätt till platser som denna. Waerns förslag speglar tydligt sin samtid, då det idag finns ett växande intresse hos allmänheten för

kulturhistoriska miljöer. Genom att föreslå publika evenemang som teater och konstutställning utomhus tyder på en önskan om att göra von Echstedtska gården till ett attraktivt och spännande besöksmål, där historien är tydlig men där det finns liv och rörelse som tecken på en dynamisk miljö.

Många av de projekt som planerats har realiserats – bland annat Apelgården och Örtagården, medan många har fått bero, både på grund av bristen på finansiella medel men också på grund av krävande skötsel, som inte varit ekonomiskt möjlig.

2.5. Trädgården idag

2.5.1. Nuläge

I syfte att studera hur trädgården ser ut idag gjordes två fältinventeringar. Vid tiden för det första besöket, den 13 november 2019 visar trädgården vid von Echstedtska gården upp en framsida med stora grönytor, perennrabatter runt huvudbyggnaden och den ena flygeln, många äldre träd (lönn, ask, alm och asp) ståtar med sina mossiga och ibland ihåliga stammar. De ger trädgården ett pampigt uttryck med en viss patina. Begreppet patina, som normalt inte infattas i miljöer som parker och trädgårdar, utan som bättre passar för byggnader och föremål, som genom slitage eller förfall kan visa upp hur de har använts genom tiderna och därigenom få ett större värde än det rent materiella. Begreppet blir därför något felaktigt när man pratar om växter, eftersom grunden till deras fortlevnad är ständig förnyelse. Men gamla träd som von Echstedtska gårdens många askar och lönnar, som fått bli gamla och åldrats på ett vackert sätt med både håligheter och mossor på stammen, ger ändå en känsla av en förfluten tid och därför känns begreppet patina rätt att använda i det här fallet (Flinck 2013).

Bakom den ena flygeln skyntas Apelgården och kommer vi längre upp mot huvudbyggnaden syns Örtagården på dess norra sida, nedanför en av paviljonerna. Perennrabbatterna visar upp blomställningar från säsongen som gått, bland annat av pion, akleja och krollilja med flera, som reser sig i ett vackert grafiskt mönster mot gårdens faluröda fasad. All växtlighet skapar tillsammans med byggnaderna en behaglig rumslighet i det annars öppna landskapet. Det ger en trygg och ombonad känsla, trots frånvaro av människor.

På baksidan är ytan närmast huvudbyggnaden försedd med gråmelerad gårdssingel och på ytan där parterren ska ligga finns idag inget mer än en ojämn gräsyta, med inslag av mossor och berg i dagen. Runt parterren löper en vacker, något förfallen stenmur med tillhörande stentrappor, som är tre till antalet. Det är gott om mossor på både mur och trappor, och sly av buskar, troligtvis syren och doftschersmin som funnits där tidigare, sticker upp på flera ställen. Nedanför muren, böljar ett landskap ut med vackra siktlinjer, ståtliga askar och i fonden syns sjön Summeln.

Under samma dag som den första fältundersökningen gjordes, närvarade också Monica Björklund från Värmlands museum, Anders Green, arborist från Gren Trädservice i Bergum, samt praktikant Kalle Dahl, som var där för att göra en trädbesiktning av gårdens äldre träd (16 st). Många av träden (framför allt lönn och ask) är klassade som skyddsvärda enligt Naturvårdsverkets definition för skyddsvärda träd i kulturlandskap (Höjer & Hultgren 2004) och flertalet av dem bedömdes vid relativt god kondition, men där åtgärder som kronrensning, varsam beskärning och borttagning av basalskott är nödvändiga (Gren Trädservice 2019).

När fältinventeringen den 19 januari gjordes, var fokus inriktat på föreliggande åtgärdsförslag för baksidan av trädgården, där parterren och tillhörande stenmur och trappor finns idag. Uppmätning visade att stenmurens kortsidor är 14 meter och långsidan 30 meter. Muren är 0,8 meter bred och de tre trapporna är mellan 1 meter till 1,2 meter breda. Höjden på muren togs aldrig men uppskattas till cirka 1 meter. Det finns riktigt av mossor på både muren och stentrapporna. Gräsytan på parterren och ytan nedanför är ojämn och svår att beträda. Siktlinjerna är, sett uppifrån parterren relativt klara och tydliga, bortsett

från den sly som finns på flertalet ställen och som kan upplevas något störande. Den nedre gräsytan som sluttar ner från gården ramas in av stora askar, samt sly av gran och lövträd av okänd art.

Von Echstedtska gården ligger i odlingszon tre, vilket ger ett gott odlingsklimat (Svensk Trädgård 2019). I samband med anläggandet av Apelgården togs ett jordprov som visade på en något mullhaltig, sandig lerjord. Enligt protokollet föreslås att mullhalten bör förbättras med cirka 5 cm torvmull. Växtnäringsinnehållet bedömdes som obalanserat (Miljölaboratoriet Jordhälsan 1992).

Trots vintermånader vid besöken ser gårdens perennrabatter och Örtagården högst vitala och frodiga ut, som borde vara ett bevis på att jorden är bördig. Bilder från tidigare säsonger visar upp prunkande planteringar och grönska, vilket bekräftar tidigare påståenden. Regelbunden skötsel med ogrärensning och jordförbättring är givetvis bidragande orsaker, men i det stora hela råder ett gott odlingsklimat på gården.

2.5.2. Summering av vad som finns i trädgården idag

Dagens trädgård på von Echstedtska gården kan dels visa upp äldre, skyddsvärda träd, dels gamla strukturer i form av alléer, stenvägar och trappor, samt en Apelgård, Örtagård och flertalet perennrabatter som är tillkomna under 1990-talet. Växtligheten tillsammans med byggnaderna skapar en behaglig rumslighet till det annars öppna landskapet runt gården. Förfallet som syns runt stenvägen och dess omgivning på baksidan kontrasterar mot de andra, högst vitala delarna i trädgården.

2.6. Hur har trädgården förändrats över tid?

Tack vare en erfaren och kunnig trädgårdsmästare som byggde upp trädgården, men lika mycket på grund av rådande stilideal och den statusmarkör som en trädgård utgjorde på 1700-talet hade trädgården sina glansdagar under familjen von Echstedts tid. Flertalet frukt- och prydnadsträd, en köksträdgård och symmetriskt lagda grusgångar var självklara delar i dessa välordnade formträdgårdar, där familjen och deras gäster tillbringade mycket tid. Idag blir den typen av trädgårdsskötsel en utmaning, då resurser saknas att ha en historiskt kunnig trädgårdsmästare anställd, inte heller finns möjlighet till den billiga arbetskraft i form av drängar och pigor som var vanliga på 1700-talet. Även om 1800-talets täta ägarbyten på gården och början av 1900-talet med krigstider som följd, har satt tydliga spår i trädgården anser jag att trädgården på von Echstedtska gården idag har återuppstått som en värdig kopia av vad den en gång var – och förutsättningar för att utveckla den ytterligare finns och bör tas tillvara.

Delar som tillkommit under senare tid är Apelgården, som ska visa hur en fruktodling, som kunde ingå i den här typen av anläggning på 1700-talet, kunde se ut och vilken betydelse den hade. Men det är trots allt en rekonstruktion och kanske aldrig har existerat så som den ter sig idag. Autenticiteten ligger i det här fallet inte i odlingen i sig – eftersom vi vet att det är en rekonstruktion, utan det är odlingen som fenomen i den här typen av anläggning, som gör den autentisk. Här får besökaren se den nyttofunktion som en fruktodling spelade i en svensk herrgårdsträdgård under 1700-talet. Detsamma gäller för Örtagården.

Trädgårdens förändring över tid är naturlig, då det är en grundförutsättning för levande material att ständigt förnyas för att överleva. Ser man till trädgården på von Echstedtska gården är det egentligen bara de byggda elementen och de gamla träden som vittnar om gårdens ålder och som hjälper till att skapa upplevelsen av en historisk plats och där också autenticiteten blir tydlig. Trädgårdens förändring över tid väljer jag att tolka som en produkt av respektive tid. Den blev vad ägaren gjorde den till. Fanns viljan och resurser, fanns där också en vacker och välskött trädgård. Samma förutsättningar är aktuella idag.

2.7. Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?

Följande del av undersökningen svarar på vilka kulturhistoriska och biologiska värden som finns i trädgården på von Echstedtska gården. De kommer tillsammans med resultatet från första delen i undersökningen ligga till grund för den sista delen i undersökningen, som består av ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida.

2.8. Kulturhistorisk värdering

En kulturhistorisk värdering görs för att den förtydligar den verksamhet som pågått i trädgården i flera generationer. För de som ser och kan uppskatta det, blir trädgården på så sätt en bärare av sin historia och de som verkat i den (Eklund 2012). Den kan också fungera som en vägledning vid en framtida upp- rustning.

Von Echstedtska gårdens arkitektur och den betydelse den har haft för trakten genom tiderna förlängs och förstärks tack vare trädgården och vice versa. På lagaskifteskartan över Smedbyn från 1848-1849 (fig. 3, s 14) syns tydligt en symmetrisk genomförd anläggning, där byggnaderna är uppstadade axiellt på var sin sida om huvudbyggnaden och där de olika delarna är utmärkta med siffror. Träd, i form av alléer eller som solitärer är också viktiga vid en värdering, så som förekomsten av frukt- eller prydnadsträd. Häckar, bersåer, lövgångar och prydnadsodlingar med perenner eller grönsaker ingår också. På kartan syns trädgården med tillhörande grusgångar, parterren på baksidan, åkrar och den nu igenfyllda rud- dammen (Lantmäteriet 2020).

I Florensdeklarationens svenska översättning från 2009 står att skötsel och underhåll är grundläggande för att en historisk park eller trädgård ska kunna leva vidare. Man ska se på dem som levande min- nesmärken där kontinuerligt underhåll lyfts fram som det främsta argumentet för att bevara dem som de kulturarv de är. Därför har jag valt att ha med de planteringar som är gjorda under senare tid, då främst under 1990-talet, bland de värden som listas nedan, då de är gjorda utifrån en historisk förlaga och med syfte att visa upp gårdens historia och de som verkat i den. I värderingsmodellen är det inte heller tydligt vad som kvalificerar något att få ett kulturhistoriskt värde, vilket gjort mig fri i mitt val att ta med dem. De återfinns bland dokumentvärdena under rubriken *Skapade i senare tid*.

Enligt Unnerbäckens modell har jag först identifierat platsens dokumentvärden, dvs de historiska egenska- perna som finns på platsen.

Dokumentvärden finns i:

- * Den långa allén med äldre träd längs med bilvägen upp mot gårdens entré. Samtliga träd (ask, lönn, alm och asp) både som allé och som solitärer inne i trädgården betonar symmetrin i och utanför trädgården och de utgör allihop bevis på gårdens ålder
- * Huvudbyggnaden, flyglarna, uthusen och stallet som ger platsen en tydlig struktur
- * Stenmuren med tillhörande stentrappor vid parterren, samt stenmuren med grindstolpar och grind på gårdens framsida som förstärker ovan nämnda byggda element
- * Buskarna av bland annat syren och doftschersmin

Skapade i senare tid:

- * Apelgården med 25 värmländska äppelsorter
- * Örtgården, med bland annat örter som citronmeliss, malört och läkevänderot
- * Perennrabatterna med bland annat krollilja, trädgårdsiris, riddarsporre på huvudbyggnadens framsida och gavlar

Vid en restaurering kan andra bevaransvärda element upptäckas, som idag inte syns. På platsen där ruddammen har legat, skulle det under våren kunna dyka upp gamla kulturväxter som pestskräp² och svärdslija – fuktälskande växter, som är vanliga på platser där det förut har legat en damm (Tandre 2014). Vid inventeringen som gjordes den 19 januari 2020, syntes dock inga spår.

Som ett komplement till dokumentvärdena ser man även till arkitektoniska eller konstnärliga värden, så kallade upplevelsevärden.

Upplevelsevärden finns i:

- * Trädgårdens storlek med stora gräsytor för allmänheten att vistas på året runt
- * Samtliga byggda element, träden och buskarna som ger en rums känsla till trädgården
- * Alla de funktioner som uppfyller flertal behov för besökaren – leka, umgås, koppla av, studera naturen eller bara njuta av en fika vid det sommaröppna kaféet
- * Närheten till både Karlstad och Säffle, ses som ett miljömässigt värde
- * Landskapets böljande dalar och kullar, samt sjön Summeln ramar in gården och upplevelsen av den
- * 1700-talsmiljön som en del av upplevelsen
- * Spåren på platsen som visar en tid då andra värden än dagens var viktiga

Upplevelsevärdena sammanställs nedan (avsnitt 2.10.) med dokumentvärdena till en sammanvägd bedömning över det kulturhistoriska värdet och ligger till grund för det fortsatta arbetet med åtgärdsförslaget (Unnerbäck 2012).

2.9. Biologiskt kulturarv

En gård som von Echstedtska visar upp många historier, som var och en berättar om en svunnen tid och de för tiden rådande stilidealen. För att skapa förståelse om vad som utmärker ett biologiskt kulturarv och för att sätta in von Echstedtska gården i sammanhanget behövs följande redogörelse;

När det tidigare enbart var konstvetare som intresserade sig för de storartade 1600- och 1700-talsparkerna, har intresset för kulturmiljöer som dessa idag blivit mycket bredare, främst för sin roll som biologiskt kulturarv. Under den svenska stormaktstiden (ca 1611-1721) anlades många pampiga barockparker, som Drottningholm och Ekolsund för att nämna några. 1600-talets parker sågs som en maktuppvisning och var ofta påkostade anläggningar med strängt tuktad växtlighet, parterrer, dammar, skulpturer och alléer. Vid 1700-talets slut (1780) introducerade trädgårdsarkitekten Magnus Piper en ny stil – starkt influerad av England. En stil som var mer naturlig och präglad av de bördiga jordbruksmarkerna där. Trädklungor, organiskt svängda stigar, vyer med vacker utsikt och små oväntade lusthus och andra inslag i parkmiljön blev signifikativt för den här typen av romantiska parker (Tandre 2014).

Att säga att von Echstedtska gården har en barockträdgård starkt influerad av den naturliga engelska stilen är utifrån ovanstående resonemang, fullt rimligt. I trädgården finns den typiska parterren, allén och stenvallen kvar än idag.

Många barockträdgårdar med krav på hög skötsel likt den von Echstedtska trädgården är idag förenklade. Här är parterren ersatt med enklare gräsmatta, grusgångarna med gräs, ruddammen är igenlagd och den nuvarande Apelgården har högst troligt ersatt en tidigare köksträdgård av något slag. Trots förenklingen av vissa delar av trädgården finns där ändå ett stort biologiskt värde. Den blir, liksom andra historiska trädgårdar ”en refug för biologisk mångfald”, där växtligheten skapar ett gynnsamt klimat för fåglar, fjärilar och bin, som annars har det svårt i dagens landskap, med grönområden som krymper till

² Pestskräp (Petasites hybridus). En växt som härstammar från medeltiden, som troligtvis tagits in i Sverige av munkar på 1300-talet med avsikt att kunna bota pest. En vacker växt vid blomning men sprider sig och är svår att utrota (Iwarsson, 2014).

förmån för bebyggelse och annan infrastruktur. Även lavar och mossor är beroende av dessa trädgårdar med gamla och även döda träd. Här på gården finns också talrika askar, vilka utmärker sig som träd med rikbarksflora, då barken är särskilt eftertraktad av många lavar och svampar (Tandre 2014, s 16ff).

2.10. Sammanfattning av kulturhistoriska och biologiska värden

Den von Echstedtska trädgården uppvisar stora kulturhistoriska och biologiska värden. Tydliga strukturer i trädgården förtydligar 1700-talets barockträdgård och de för tiden rådande idealen, den på 1990-talet anlagda Apel- och Örtagården, samt trädgårdens storlek och den funktion den fyller för besökare är alla klara bevis på kulturhistoriska värden som finns på platsen. Biologiska värden finns i de äldre alléträden – liksom i de solitära, även i övrig växtlighet runt byggnaderna och i mossan på stenvuren. Träden är också det som tillsammans med de byggda elementen funnits längst på platsen, vilket gör dem värdefulla ur ett biologiskt kulturarvsperspektiv.

Samspelet mellan de kulturhistoriska och biologiska värdena är tydligt och åtgärdsförslaget måste värdera och respektera samtliga värden. Det är viktigt att komma ihåg att oavsett vilka åtgärder som än görs för att återställa trädgården, så bör det kvarvarande växtmaterialet och övriga element hanteras varsamt, så att inga kulturhistoriska värden försvinner. Allt som utförs – hur man har gått tillväga och varför, ska också dokumenteras för framtiden. Åtgärderna bör ske i samråd med trädgårdsantikvarisk expertis och en kulturhistoriskt kunnig trädgårdsmästare (Rydh 2019).

2.11. Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut?

Den sista frågeställningen besvaras i följande kapitel; ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida, som ska betona och utveckla de värden som framkommit i undersökningen. Det ska ta hänsyn till trädgården, till de kulturhistoriska och biologiska värdena, samt till besökaren.

2.11.1. Utgångspunkter för åtgärdsförslaget

Undersökningen har visat att von Echstedtska gården fortfarande har en stark koppling till den tid då den byggdes och de ideal som då rådde. Det syns tydligt att trädgården har formats av en kunnig och uppskattad trädgårdsmästare, även om visst förfall och tidens tand har satt sina spår. De kulturhistoriska och biologiska värdena finns i såväl byggda element, som i växtlighet och platsen i sig. Genom att studera de restaureringsförslag som förändrat trädgården under 1990-talet och fram till idag, har en klar bild av att det funnits en vilja att bevara framträtt, men där viss förnyelse varit nödvändig för att möta dagens behov – något som Apelgården och Örtagården visar.

Den historiska kopplingen kan göras starkare genom att förtydliga strukturer, ta fram parterren och göra den och muren mer synliga än idag. Att restaurera ytorna runt omkring terrassen med gräsytor och breda grusgångar förtydligar den roll som en terrass hade under von Echstedts tid, då fester och andra evenemang i trädgården var vanliga. Genom att röja upp sly och beskära träd och buskar på platsen förtydligas siktlinjer och trädgårdens struktur ytterligare. Den biologiska mångfalden tillåts öka bland annat genom att förstärka rabatter med fler plantor. Samtliga åtgärder kräver regelbunden skötsel vilket skapar behov av en kunnig trädgårdsmästare. Denne i sin tur tillför ytterligare ett värde i form av sitt kunnande som förs vidare till den intresserade besökaren.

Något som fastnade i tanken och som varit med mig i åtgärdsförslaget, var Anderssons uppmaning att när man närmar sig en trädgård ska man fråga ”vad den har på hjärtat”. När man kommer till von Echstedtska gården infinner sig en speciell känsla; historien finns i varje del av gården men utan att vara påträngande. Snarare är det en upplevelse av mystik och nyfikenhet som kommer över en, samt en vördnad för en plats som tillåts att åldras med värdighet. Det är med Anderssons ord i huvudet jag

har frågat mig hur ett åtgärdsförslag skulle kunna te sig, som både respekterar platsens kulturhistoriska värden och som samtidigt lockar dit besökare. Tänker mig trädgården som ett levande väsen – att den borde vilja åldras med värdighet, med alla sina strukturer och sitt rika växtmaterial som finns inom dess gränser, men den borde också vilja befolkas, vilja visa upp sig med allt den har att erbjuda i form av naturupplevelser, skördefester och spännande möten. Med andra ord – en levande historisk miljö, både för underhållning men även i lärosyfte. Därför anser jag att en restaurering enligt Flinck ”Att återuppbygga en trädgård som varit igenväxt eller förfallen, men där allt växtmaterial finns kvar” (2013, s 22f) är passande, då den är omhändertagande mer än den är nyskapande.

Baksidan av trädgården har vid upprepade tillfällen varit föremål för restaurering, som inte blivit av på grund av brist på tid och pengar, vilket syns tydligt i de projektplaner för trädgården, som tagits fram – främst under 1990-talet, något som även Nilsson bekräftar under intervjun. Att återuppbygga trädgårdens baksida, som både är igenvuxen och förfallen, men där mycket av växtmaterialet och de byggda strukturerna finns kvar, har hela tiden känts som en självklarhet och är utgångspunkten i mitt åtgärdsförslag. Varför ta bort något som är vackert och autentiskt, om det med hjälp av en restaurering kan komma att fungera idag och i framtiden? En vacker plats kan dock behöva något som gör den extra intressant att besöka och vilja återvända till. Utmaningen har därför legat i att skapa en attraktiv plats dit dagens besökare vill komma och spendera sin lediga tid. I dagens samhälle är det många aktörer som slåss om den uppmärksamheten. Åtgärdsförslaget för trädgårdens baksida visar därför ett förslag där de ursprungliga strukturerna återuppbyggs, men där vissa element adderats genom att en varsam omgestaltning tillåts, dvs ”Förändringarna ska vara samstämmiga med trädgårdens karaktär och dess innehåll och ska gå att återskapa” enligt Flinck (2013, s 22f).

2.11.2. Åtgärdsförslag

Syftet med åtgärdsförslaget är att förstärka det kulturhistoriska värdet men det ska också gynna besökaren som kommer till platsen. Alla åtgärder behöver inte ske på samma gång, varför jag har valt att ordna mina förslag enligt en prioriteringslista. Åtgärdsförslagen som presenteras under prioritering ett, gör kulturmiljön på baksidan tydligare och åtgärddar uppenbara brister som orsakats på grund av bristande skötsel. I prioritering två görs de kulturhistoriska värden som finns på baksidan synliga för besökaren och upplevelsen av platsen blir positiv för de som besöker den. Den sista prioriteringens åtgärder vill göra miljön på baksidan mer levande, bland annat i form av ett ökat antal evenemang för besökaren. Här är det besökaren som står i fokus.

Prioritering ett

- * För att tydliggöra gränser, siktlinjer och det rumsliga på platsen bör stenvallen riktas och läggas om på de ställen där den brustit. Den bör tillsammans med tillhörande tre trappor rensas rena från sly, ogräs och även en del mossor.
- * Gräsmattan på parterren bör återgå till sitt ursprung. Den bör göras om och nytt gräs behöver sås/läggas. Den bör sedan klippas regelbundet och en plan för mossbekämpning bör upprättas. Detsamma gäller för gräsmattan på området nedanför stenvallen.
- * Den sly av buskar som idag finns på flertalet ställen, bör tas bort, då de skymmer sikt och försvårar passage.
- * De omgivande gamla träden, främst askar, bör ses över och döda grenar bör avlägsnas.
- * Planteringen nedanför stenvallens långsida kan synliggöras bättre, kantskäras och jordförbättras.

Vid tiden för fältinventeringen var en växtidentifikation inte möjlig, men befintliga planterade perenner bör ses över och eventuellt förstärkas med fler plantor. Rensningen innebär också en mer översiktlig yta där ytterligare värden kan dyka upp bland tidigare funnen växtlighet. Planerad och regelbunden skötsel är av största vikt för att hålla området vårdat och inbjudande.

Prioritering två

Följande prioriteringsåtgärder tar vid där åtgärderna som redan utförts under första prioriteringen avslutats. När samtliga områden är rensade från sly, samt alla grundskikt och de byggda elementen fått en förstärkning kan man lägga till nytt växtmaterial och andra element som förstärker känslan av en parterr och som tillför något till platsen. I den klassiska barockträdgården fanns inte mycket blommor, förutom en ensam perenn på enstaka ställen. Inspirerad av landskapsarkitekt Ulf Nordfjell, som talade på Swedish Gardens' konferens *Framtidens parker och trädgårdar*, har jag valt att anlägga rabatter med perenner och sommarblommor, för att skapa intresse och beundran hos besökaren. Nordfjell menar att det är lätt att romantisera det förgångna, men växtgestaltning har genom tiderna inte varit så tjugig som det är lätt att tro, varför det är viktigt att våga skapa nytt, så länge det inte förstör kulturmiljön (2019, s 25).

- * Lämplig häckväxt för parterren bör planteras. Den för parterrer vanliga boxbomen är känslig och därför föreslås istället den tåligare idegranen som mer passande – mer likt de granhäckar som var vanliga i Värmland på 1700-talet och även tåligare ur besökshänsyn, samt att den är vintergrön. Den ska formklippas och hållas på en höjd av en halv meter som högst. Det för buxbom ljusgröna bladverket får kompenseras av ljust bladverk i perennrabatterna längs huvudbyggnadens fasad samt nedanför stenvallen. En kantväxt runt idegranshäcken föreslås också. Förslagsvis vinruta, isop eller timjan som var vanliga kantväxter för den här tiden (Ahrlund 2006, s 92).
- * Grusgångar bör anläggas längs med häckens insida och lämpligt är ett grus som liknar det från de gamla grusgångarna som funnits i trädgården.
- * Rabatten närmast huvudbyggnaden där det idag ligger gråmelerat gårdssingel, kan planteras med soltåliga perenner och känslan ska vara prunkande. De ska väcka beundran, intresse och lust hos besökaren och kan kompletteras med sommarblommor. Både i syfte att vara vackra men även som bi- och fjärilsdragare.
- * Ytan nedanför parterren ska få grusgångar. Den är stor och bör delas upp i fyra mindre delar, vilket görs med hjälp av grusbelagda gångar, minst två meter breda, för att möjliggöra att två personer kan gå i bredd. Ytan får härigenom en tydligare rumsindelning och en känsla av en park, där det är lätt för besökare att röra sig.

Prioritering tre

För att skapa en levande miljö bör ytan närmast huvudbyggnaden och ytan nedanför stenvallen kopplas samman mer än idag. Här tillåts viss omgestaltning av trädgården, som den ursprungligen såg ut, men utan att förlora den kulturhistoriska kopplingen.

- * Att använda de två förhållandevis stora ytorna till utomhusevenemang är önskvärt från museets sida. Den övre delen får fungera som terrass till den lägre belägna ytan. Här kan teaterföreställningar eller konserter hållas, där terrassen fungerar som scen för åskådarna, sittande på den nedre delen. Valfritt om vikbara stolar ställs ut vid evenemang eller om besökarna sitter på medhavda filtar.
- * För att området inte enbart ska roa besökaren vid speciella och enstaka tillfällen, bör ytan locka med pågående aktiviteter och skötselarbete. Bikupor, frukt- och bärodling, samt odling av humle eller tobak, vilka lätt kopplas ihop med trädgårdens övriga delar utan att kännas vare sig framvingad eller överflödigt, samt att de har en historisk koppling. Härigenom får besökaren uppleva en historisk levande miljö vid varje besök.
- * Regelbunden skötsel är nödvändig, men här ställs krav att en erfaren trädgårdsmästare utför arbetet regelbundet och även informerar besökare om verksamheten. En lokal biodlare bör bli inkopplad i skötseln av bikuporna och kanske kan denne också hålla kurser för intresserade besökare.

3. Diskussion

I följande kapitel diskuteras metoderna som använts, resultaten som de utmynnat i, samt frågor som uppkommit under arbetets gång.

3.1. Metoddiskussion

Metoderna jag har valt för att hitta information har varit väl lämpade för ändamålet. Litteraturstudien syftade till att sätta von Echstedtska gården i ett historiskt sammanhang, fältinventeringen till att komplettera litteraturstudiens historiska material med fakta om hur trädgården ser ut idag, samt intervjun till att förankra litteraturstudien i verkliga erfarenheter från gården. Metoderna som använts är tillämpbara på många kulturhistoriska miljöer, oavsett om det gäller byggnader, parker eller trädgårdar.

Litteraturstudien skulle svara på den första frågeställningen (Hur har trädgården förändrats över tid?). Att arbeta med en trädgård där det knappast finns någon dokumentation om hur den har sett ut då den skapades, har inneburit vissa svårigheter, som i mitt fall har lett till att jag valt att ta den befintliga litteraturen om trädgården och tolkat den med hjälp av litteratur om liknande trädgårdar och stilideal från 1700-talet. Texter, såväl som bilder av takmålningar har studerats för att ge en så rättvis bild som möjligt av hur trädgården såg ut. Ett försök att komplettera litteraturstudien med arkivstudier i husförhörlängder från Kila socken gjordes, dock utan resultat, eftersom det som hittades redan fanns dokumenterat i befintlig litteratur. Material som varit arkiverat på gården har dock bidragit med en betydande del, främst vad gäller förändringar under 1900- och 2000-talen.

Fältinventeringen skulle ge underlag till att besvara den andra frågeställningen (Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?). Att enbart studera och värdera en trädgård utifrån det redan nedskrivna ger inte en tillräckligt god bild över platsen. Fältinventeringen gav mig, vintermånaderna till trots, en upplevelse av trädgården som berikat litteraturstudien och gjort värderingen enklare.

Intervjun svarade på frågor som uppkommit främst under den sista frågeställningen (Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut, som tar hänsyn till trädgården, till de kulturhistoriska och biologiska värdena och till besökaren?). Mycket av det material som varit arkiverat på gården där olika åtgärdsförslag och projekt beskrevs hade luckor och gav upphov till frågor. Med kunskap från litteraturstudien och svaren på de öppna frågor jag ställde under intervjun, blev det lättare att forma ett passande åtgärdsförslag. Att intervjun transkriberades av mig i efterhand, gör att mina tolkningar och slutsatser vägs in i resultatet – något som bör tas i beaktning.

3.2. Resultatdiskussion

Resultatet som framkommit i undersökningen avser att ge en bild över en kulturhistoriskt värdefull trädgård, vad den har för värden och hur de bäst kan tas tillvara. Resultatet ska också ses som ett bidrag till att öka förståelsen av våra kulturmiljöer, de värden de besitter och varför de är värdefulla.

3.3. Reflektioner i samband med undersökningen

I föreliggande stycken diskuteras frågor som uppkommit i samband med undersökningen och som inte funnit sin plats i undersökningskapitlet. För att förtydliga redovisas varje änne under respektive frågeställning.

3.3.1. Hur har trädgården förändrats över tid?

Som besökare på von Echstedtska gården upplever man en stark kulturhistorisk närvaro och en plats som andas genuinitet. Med bra grundförutsättningar kan den åldras med värdighet, där ett visst förfall kan tillåtas. Förändringarna som skett i trädgården ser jag som positiva, eftersom förutsättningen för en trädgårds fortlevnad ändå är förändring. Allt behöver heller inte vara autentiskt. Ett exempel är Apelgården, som skulle motsvara en fruktträdgård som troligtvis funnits där under familjen von Echstedts tid, men som är konstruerad i senare tid. Hur äkta blir det då, blir frågan jag ställer mig. Syftet med Apelgården blir i det här fallet att visa upp hur en trädgård på 1700-talet kunde se ut och att det var vanligt med en fruktträdgård. Besökaren bjuds in att uppleva trädgården som den hade kunnat se ut under familjen von Echstedts tid, eller i varje fall en tid då fruktträdgårdar av det här slaget var vanliga i trädgårdar tillhörande en så stor gård som den här. Känslan man får under sitt besök är att Apelgården alltid har funnits där och har ett högt värde, även om det kanske inte helt överensstämmer med historien.

Lundin menar att vi ska bevara kulturmiljön för att främja mötet mellan människor och inte bara för att det är kulturhistoriskt värdefullt (2000). Att då vilja skapa miljöer som kan ha funnits där tidigare men som inte finns spår av idag, för att få människor att uppleva en plats med historiska kvaliteter, ser jag inte som felaktig. Merparten av de föreslagna åtgärderna som ligger utanför begreppet restaurering i åtgärdsförslaget, anser jag inte stör den kulturhistoriska miljön på något sätt, snarare främjar den, i betydelsen av besöksmål. Det måste dock göras på rätt sätt, det vill säga med omtanke om de kulturhistoriska värden som platsen besitter. Lyckade exempel på det är Gunnebo slott och trädgårdar i Mölndal samt Sofiero slott och slottsträdgård utanför Helsingborg.

3.3.2. Vilka kulturhistoriska och biologiska värden kan identifieras i trädgården?

Under arbetet med att identifiera värden i trädgården, uppkom en fundering om hur man ska förhålla sig till kulturhistoriska värden i en föränderlig miljö. Att arbeta med kulturhistoriska miljöer som trädgårdar och parker, ställer ytterligare krav då de, till skillnad från kulturhistorisk bebyggelse, är levande organismer i ständig förvandling och där tanken med dem är just att de ska växa upp och åldras. Men det är genom dess ålder som den kulturhistoriska miljön levandegörs, vilket är viktigt att ha med sig under en restaureringsprocess av en park eller trädgård.

3.3.3. Hur kan ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida se ut?

Jag vill också diskutera hur man ska förhålla sig till begreppet autenticitet i relation till åtgärdsförslaget. I åtgärdsförslagets sista del betonas vikten av att ha personal som utför skötselarbete i trädgården. Varför är då närvaron av trädgårdsmästare, biodlare och annan personal så viktig och hur motiverar jag mitt val? Främsta anledningen är förstås att trädgården måste skötas på ett kunnigt sätt – annars förfaller den igen. Men personalen kan också bidra till att skapa autenticitet till platsen, eftersom de visar upp skötselarbete som en viktig del i en trädgårds fortlevnad. Jag kopplar min slutsats både till Naradokumentet och till Sales resonemang om att det som gör en kulturhistorisk trädgård värdefull inte enbart är utformningen, planteringarna och platsen i sig, utan minst lika viktigt är den regelbundna skötseln som format trädgården genom tiderna till att se ut som den gör idag. Begreppet autenticitet blir således flerbottnat i den bemärkelsen att det inte enbart är något som syns i form av planteringar, gamla träd eller andra historiska delar i en trädgård, utan fungerar här som en pågående process som ger en känsla av autenticitet och på så vis ökar besökarens förståelse av platsen.

Att använda historiska skötselmetoder och tekniker är ytterligare ett sätt att förmedla upplevelsevärden till dem som besöker kulturhistoriska platser. En viktig del i Unescos konvention om det immateriella kulturarvet, är det traditionella hantverket (Svenska Unescorådet 2018). Att då som trädgårdsmästare i en historisk anläggning få visa upp sitt arbete – sitt hantverk, gör att det hålls vid liv och att det förs vidare till besökaren. Finns dessutom möjligheten och resurser att använda traditionella redskap läggs ytterligare värden till. Det är betydelsefullt ur aspekten yrkesidentitet – att inte rationalisera bort vare sig hantverket eller yrkesskickligheten som trädgårdsmästare, bara för att det finns moderna tekniker. Då urholkas traditionella hantverksyrken (Nyman-Nilsson, Utter & Seiler 2018).

3.4. Förslag till vidare forskning

Det här arbetet har inte för avsikt att avgöra om det är bra eller dåligt att använda generella värderingsmodeller för att uppskatta värdet på en plats eller inte – till det finns varken tid eller utrymme. Det är heller inte avsikten med arbetet. Men eftersom jag under arbetets gång stött på ifrågasättande av modellerna och även synen på hur de används, skulle det vara intressant att följa upp och därmed utveckla föreliggande arbete.

En komplett inventering av det biologiska kulturarvet i trädgården för att tolka de värden som finns i växtligheten på platsen skulle berika arbetet ytterligare. Det kräver närvaro och studier av miljön under en hel växtsäsong, vilket därför föreslås som vidare forskning av detta arbete.

4. Sammanfattning

Föreliggande uppsats är en undersökning av von Echstedtska gården, en kulturhistorisk miljö belägen i Kila socken, i västra Värmland. Gården ägs av Värmlands museum och är en välbevarad och tidstypisk 1700-talsgård med tillhörande trädgård. Här finns bland annat en genbank för 25 värmländska äppelsorter, en örtagård och tidstypiska strukturer som en parterr med stenmur och tillhörande trappor, samt en lång allé som löper upp mot gårdens entré. Det är en unik plats i Värmland och ett populärt besöksmål sommartid.

Syftet med arbetet var att undersöka hur en kulturhistoriskt värdefull trädgård har förändrats över tid och vilka värden som finns kvar, samt att utforma ett åtgärdsförslag för trädgårdens baksida.

Undersökningen bygger dels på litteratur- och arkivstudier, dels på fältinventeringar och dels en intervju som tillsammans med kulturhistoriska och biologiska värden mynnat ut i ett åtgärdsförslag.

Arbetets litteratur- och arkivstudier syftar till att sätta von Echstedtska gården i ett historiskt sammanhang och har sin utgångspunkt i frågeställningarna. Fokus har inriktats på litteratur rörande gården, men även det arkiverade materialet om gården har studerats, samt litteratur om 1700-talsträdgårdar och parker. En intervju gjordes för att förankra litteraturstudien i verkliga erfarenheter från gården. Avsikten med fältinventeringen var att komplettera litteraturstudiens historiska material med fakta om hur trädgården ser ut idag. Den kulturhistoriska värderingen som gjordes förtydligade den verksamhet som pågått i trädgården på von Echstedtska i generationer. En inventering av det biologiska kulturarvet på platsen gjordes för att identifiera växtligheten och uppskatta hur värdefull den är. Åtgärdsförslaget har utformats för att skapa en dynamisk och levande kulturhistorisk miljö, där besökaren spelar en lika viktig roll som trädgården i sig.

Trädgårdens struktur och ursprung har bibehållits genom tider av förfall – mycket tack vare ett gediget uppbyggnadsarbete av en kunnig trädgårdsmästare, men lika mycket tack vare barockens stilideal och den statusmarkör som en trädgård utgjorde på 1700-talet. Det är främst de byggda elementen och de gamla träden som vittnar om gårdens ålder och som hjälper till att skapa upplevelsen av en historisk plats och där också autenticiteten blir tydlig. Trädgården uppvisar även stora kulturhistoriska och biologiska värden och samspelet dem emellan är tydligt.

Referenser

Tryckta källor

- Ahrland, Å (2006). *Den osynliga handen: trädgårdsmästaren i 1700-talets Sverige*. [Ny, rev. utg.] Stockholm: Carlsson
- Andersson, B (u.å). *Projekt 'Blomsteräng'*. [internt material]
- Cederlund, J (1995). *Von Echstedtska gården, Västra Smedbyn*. Karlstad: Länsstyr. i Värmlands län
- Eklund, K (red.) (2012). *Parken på Grönsö: om bevarande och utveckling av en historisk park*. Uppsala: Institutionen för stad och land, SLU
- Flinck, M (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet.
- Florensdeklarationen: Internationell deklaration för bevarande och restaurering av historiska trädgårdsanläggningar, parker och landskap antagen av ICOMOS i december 1982.*
- Gren Trädservice (2019). Protokoll vid besök vid von Echstedtska gården 14 november 2019 för bedömning av föreslagna trädvårdande insatser.
- Höjer, O. & Hultgren, S. (2004). *Åtgärdsprogram för särskilt skyddsvärda träd i kulturlandskapet. (Rapport 5411)*. Stockholm: Naturvårdsverket. Tillgänglig på internet: <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/620-5411-2.pdf>
- Iwarsson, M (2014). *Gamla trädgårdsväxter: nyttans och nöjets biologiska kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet
- Länsstyrelsen Västra Götalands län & Mölndals stad (2007). *Vårdprogram Gunnebo slott och trädgårdar. Engelska parken, stilträdgården och nyttoträdgårdarna*.
- Miljölaboratoriet Jordhälsan (1992). *Jordanalysprotokoll. Journalnr: 121*. [internt material] Kalmar: Miljölaboratoriet Jordhälsan
- Molander, B (1996). *Kunskap i handling. 2., omarb. uppl.* Göteborg: Daidalos
- Nilsson, K, Hallén, Å, Sjöqvist, L, Jansson, A & Collvin, B (red.) (2018). *Von Echstedtska gården*. Karlstad: Stiftelsen Värmlands museum
- Nyman-Nilsson, M, Utter, S & Seiler, J (2018). *Skötsel av historiska trädgårdar: klippta lövbärande häckar*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet; Hantverkslaboratoriet.
- Petersson, E (2019). *Petissans gård på Skansen : en fallstudie av en historisk trädgård som flyttats till ett friluftsmuseum*. Examensarbete
- Sales, J (1995). Garden restoration past and present. *Garden History, Vol. 23, No. 1 (Summer, 1995), ss. 1-9*. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/1587009>
- Tandre, A (1998). *Mårbackas trädgård: igår, idag och i framtiden*. Examensarbete

Tandre, A (2008). *Grönsö park och trädgård 1820-1925: tre familjemedlemmars odling, upplevelser och dokumentation i förhållande till dagens anläggning D. 1*. Diss. (vol. 1-2) Uppsala : Sveriges lantbruksuniversitet, 2008

Tandre, A (2014). *Parkanläggningar som biologiskt kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet
Tillgänglig på Internet: <http://raa.diva-portal.org/smash/get/diva2:1235098/FULLTEXT01.pdf>

Ulväng, G (2004). *Hus och gård i förändring: uppländska herrgårdar, boställen och bondgårdar under 1700- och 1800-talens agrara revolution*. Diss. Uppsala : Univ., 2004

Unnerbäck, R. A. (2012). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. [Ny utg.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Waern Landskap AB (2016). *Trädgården vid von Echstedtska gården. Utkast till projektplan*. [internt material]
Västra Frölunda: Waern Landskap AB

Elektroniska källor

Lantmäteriet (2020). Historiska kartor. Lagaskifteskartan över Smedbyn från 1848-1849.
https://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/show.html?showmap=true&mapTypeSelected=false&mapType=&archive=LMS&nbOfImages=2&sd_base=lms2&sd_ktun=4c4d535f-5234302d34333a34 [2020-01-29]

Nationalencyklopedin (2020). Assessor.
<https://www.ne.se/s%C3%B6k/?t=uppslagsverk&q=assessor> [2020-02-18]

Riksantikvarieämbetet (2020). *Om historiska parker och trädgårdar*.
http://www.icomos.se/wp-content/uploads/2013/05/Venice_Charter_-Sv.pdf [2020-01-10]

Sveriges Lantbruksuniversitet (2020) Lokala klonarkiv för frukt.
<https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/nationellagenbanken/om-nationella-genbanken/klonarkiv-for-frukt/> [2020-03-03]

Svenska Uneskorådet (2018). Immateriellt kulturarv.
<https://www.unesco.se/kultur/unescos-konvention-om-det-immateriella-kulturarvet/> [2020-03-08]

Svensk Trädgård (2019). Svensk Trädgårds zonkarta över Sverige.
http://www.tradgard.org/svensk_tradgard/zonkarta/zonkarta_stor.html [2020-01-29]

Swedish Society of Public Parks and Gardens (2019). *Konferensrapport Framtidens parker och trädgårdar*.
<http://www.swedishgardens.se/wp-content/uploads/2019/09/Konferensrapport-Framtidens-parker-pdf.pdf> [2020-02-27]

Värmlands museum (2020). *Von Echstedtska gården*.
<https://varmlandsmuseum.se/apelgarden/> [2020-01-10]

Wikipedia (2020). Lilla istiden.
https://sv.wikipedia.org/wiki/Lilla_istiden [2020-01-13]

Muntliga källor

Jörgen Larsson, pomolog på von Echstedtska gården. Telefonintervju 12 februari 2020

Käthy Nilsson, fd. intendent, von Echstedtska gården. Telefonintervju den 11 februari 2020

Monica Björklund, byggnadsantikvarie vid Värmlands museum. Mailkorrespondens 29 januari 2020

Ulrika Rydh, trädgårdsantikvarie. Föreläsning om undersökning i kulturmiljö, Göteborgs universitet 9 april 2019

Arkivmaterial

Von Echstedtska gården

Osorterat material kring gårdens historia, restaureringsförslag etc.

Figurförteckning

Figur 1 (Omslag): Fotografi, Von Echstedtska gården, sommaren 2019. Källa: Värmlands museum.

Figur 2: Fotografi, Flygfoto över von Echstedtska gården, sommaren 2019. Källa: Värmlands museum.

Figur 3: Del av lagaskifteskartan över Smedbyn från 1848-1849. Källa: Lantmäteriet.

Figur 4-6: Fotografi, Takmålningar från lusthuset på von Echstedtska gården som visar skötselarbete i trädgården under 1700-talet. Källa: Värmlands museum.

Figur 7: Fotografi, von Echstedtska gården före restaurering 1954. På bilden syns verandan från 1880-talet som togs bort. Källa: Nilsson, K, Hallén, Å, Sjöqvist, L, Jansson, A & Collvin, B (red.) Karlstad: 2018.

